

УДК 821.162.1

Надія Петриченко,

Київський національний університет імені Т.Шевченка

ФАНТАСТИКА В ТВОРЧОСТІ ЮЗЕФА-ІГНАЦІЯ КРАШЕВСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТВОРІВ)

У статті розкрито творчість відомого польського письменника XIX століття Юзефа-Ігнатія Крашевського, особливо його "український напрям", де він яскраво описує життя українського села, а також трагічну долю окремих його народів.

Розмову про "фантастику" у творчості Юзефа-Ігнатія Крашевського не можна вести без короткої бодай характеристики цього видатного польського письменника XIX-го століття – фактичного основоположника польської художньої прози; без розуміння його "українських зацікавлень", що відіграли значну роль в усій його літературній діяльності, а також без з'ясування того, чим була фантастика в західноєвропейській, російській і українській літературах першої половини XIX-го століття. Все, звичайно, в загальних рисах і стисло.

Треба одразу зазначити, що це буде різна за своєю природою фантастика: містико-іронічна в творчості Ернста-Теодора-Амадея Гофмана (з його "Піщаною людиною", "Записками кота Мурра", "Золотим Гірнцем" тощо); містично-фольклорно-побутова у М.В.Гоголя ("Вечера на хуторі близ Диканьки", "Майская ночь, или утопленница", "Нос"); у російськомовного письменника Антіна Погорельського, котрий більшу частину свого життя прожив в Україні і відбив це тематично у двох своїх "фундаментальних" творах: "Двойник, или мои вечера в Малороссии" та "Монастырка" – з побуту українського провінційного дворянства його часів. Фантастика виразно фігурує і в побутово-фольклорно-іронічній повісті Г.Ф. Квітки-Основ'яненка "Конотопська відьма". Проте якщо фантастика Погорельського (насправді Олексія Олексійовича Перовського) у "Монастирці" представлена лише другорядними для розвитку сюжету пригодами, пов'язаними з дією "циганської громади" і тільки розповідями про легендарного розбійника Гаркушу, а у повісті "Двойник, или мои вечера в Малороссии" – суто фантастичними оповіданнями: про московську міську Відьму "Лафертовская маковница"); про майстерно зроблену Ляльку, подібну до живої красуні, в Дрездені, і про дивовижні пригоди офіцера – уродженця острова Борнео, вихованого у дитинстві людоподібною мавпою, то фантастика Г. Квітки-Основ'яненка повністю базується на слов'янському фольклорі – про Відьом, про їхні властивості (негативні й позитивні), а, головне, на побутових уявленнях в Україні кінця XVIII-го століття, і містять у собі чимало сатирично-викривального у поведінці козацької місцевої верхівки:

© Надія Петриченко, 2005

її знущання з місцевого населення з користолюбною метою ("Конотопська відьма").

Додамо до цього і дещо з фантастики у західноєвропейській літературі – історичній романістиці Вальтера Скотта (т.з. "готичний роман жахів"). На підтвердження нашої думки – коротка цитата з Автореферату К.В. Багратіон-Мухранської про антиномію "історії-вигадки" в її роботі "Фольклорні джерела творчості Роберта Бернса та Вальтера Скотта": "є велика кількість подібностей в інтелектуальному та культурному розвитку України і Шотландії: таких, як залежність від іноземних культур; опір процесу асиміляції; міфологізація знакових постатей історії (підкреслення моє – Н.П.), чия діяльність широко відображена у фольклорних й історичних пам'ятках тощо. Як шотландські, так і українські письменники, часто зверталися до патріотичної проблематики. Такі митці, як Т. Шевченко, Марко Вовчок, Ю.Федькович та інші точно відтворили менталітет представників своєї нації, апелюючи до історії та фольклору, а І.Франкові належать переклади шотландських балад та розвідка про них. Хоча мета дослідження і не передбачає проведення паралелей між шотландською та українською фольклорною й історичною спадщиною в процесі їх трансформації в художню літературу, в роботі запропоновано систематизацію шотландського фольклорного та історичного матеріалу, що є багатим ґрунтом для українсько-шотландського дослідження реалізації антиномії "історія–вигадка" у фольклорі й літературі".

Перейдемо, однак, безпосередньо до характеристики постаті Юзефа-Ігнація Крашевського й фантастики в ній. Сучасні українські Довідники ось що сухо й конкретно повідомляють про нього , наприклад, УЛЕ (т.3, с.52. пера Р.Т.Кирчіва: Крашевський (Kraszewski) Юзеф-Ігнацій (1812 – 1887). Помер у Женеві, похований у Кракові. Навчався у 1829 – 1830 р.р. у Віленському університеті. 1830 р. (рік польського національно-визвольного повстання – Н.П.) за участь у таємному гуртку був заарештований. З в'язниці вийшов 1832 року. Напередодні наступного національно-визвольного польського повстання 1863 року був висланий з Варшави і жив у Дрездені (тому самому Дрездені, який фігурує, як і у Погорельського, в деяких його творах – Н.П.). Понад 20 років прожив в Україні (в селах Волині та Житомирщини). 1856 – 1859 рр. очолював Житомирський театр. У його літературній діяльності представлено різні жанри : вірші, драми, "малу" й "велику" прозу, а також публіцистику, статті й дослідження з теорії та історії літератури, краєзнавства й археології. Займався журналістикою, видаючи у Вільно літературний науковий журнал "Atheneum" (1841 – 1851), де опублікував чимало українознавчих матеріалів.

Кращі його романи були написані на історично-суспільно-побутові теми ("Графиня Козель", 1874 ; "Брюль", 1875; "Прадавня легенда", 1876; "3 Семилітньої війни" – томи 1-2, обидва 1876 р.), де він відобразив розклад шляхетсько-аристократичного середовища; провінційний побут; створив образи представників різних суспільних верств. На основі спостережень, тобто вражень з життя українського села, написав цикл, так званих, народних (селянських) повістей: "Історія Савки" (1842), "Уляна" (1843), "Остап Бондарчук" (1847), "Ярина" (1850), "Хата за селом" (1854-1855), "Єрмола" (1856), "Історія кілочка в плоті" (1860).

Українські матеріали містять, зокрема, нариси: "Спогади з Волині, Полісся й Литви" (1840), повість "Король і Бондарівна" (1875) та інші.

Творчістю Крашевського цікавився Тарас Шевченко. Так, у його російськомовній повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" згадуються твори Крашевського "Уляна" і "Остап Бондарчук", а у власній бібліотеці польського письменника зберігався переклад "Гайдамаків" з додатком студії Леонарда Совінського (Вільно, 1861) – видання рідкісне і не популярне в Польщі через його "революційний" зміст. Зберігається також поема Т.Шевченка "Марія" (Женева, 1882); закордонне видання "Кобзаря" . У 1875 р. виникла ідея видання листів Шевченка до Б.Залеського, і це радив зробити саме Крашевський. Ці листи вперше опублікував М.Драгоманов у двох номерах журналу "Киевская старина" (1883, №1, 3, 4) [6].

Реалістичний характер творчості Крашевського відзначав, зокрема, Іван Франко. Перекладали Крашевського чимало і в післявоєнній Україні: В. Струтинський, П. Погрібна, В. Іванисенко; чимало є й критичних матеріалів про нього, наприклад, В.В. Воровський ("Літературно-критичні статті", К., 1957); Післямова В.Ведіної до перекладу його "Хати за селом" (К., 1967), теж з Передмовою В.Ведіної "Прадавня легенда" (К., 1960); стаття Р. Кирчіва [4]; рецензія І. Гриніва [2]; стаття Ю. Булаховської [1]. В обох статтях творчість польського письменника, як це вже свідчать їхні заголовки, розглядається в "українському ракурсі", проте Ю. Булаховська робить наголос не на позитивних моментах його "українських творів", а якраз пояснює їхню "непопулярність" в Польщі і порівняно рідкісні факти перекладів з Крашевського і в самій дореволюційній Україні.

Справа в тому, що це були твори правдиві, твори реалістичні за своїм спрямуванням і про простих людей, головним чином, із селянського середовища, що мало обходило польських читачів у середовищі шляхти та й поміщицького читача в Україні. До того ж, Крашевський відверто критикував (у своїх публіцистичних виступах) фальшиву "україноманію" деяких польських авторів, треба думати, епігонів "української

школи" польських романтиків", які використовували (чи то тематично, чи то "декоративно") український фольклор й описи української природи у своїх художніх творах, не знаючи насправді життя України та її складної історії, навіть безпосередньо у польсько-українських відносинах. На відміну від них, Крашевський ніде не спиняється на специфічному фольклорно-етнографічному живописанні, що було особливо модним і поширеним у той час в "українських творах" деяких польських романтиків-епігонів. Уснопоетичні традиції, побут, етнографія цікавлять його лише в комплексі, у широкому контексті з усіма іншими атрибутами й аспектами народного буття. Ті ж текстуальні фольклорні елементи, які письменник вводить до своїх "селянських" повістей, є, як правило, органічною частиною їхньої сюжетно-композиційної тканини і стильової фактури. Вони служать типізації обстановки і дійових осіб". (с.284).

А до чого ж тут тоді фантастика? Вона присутня і в повісті "Хата за селом" – з "українського" циклу повістей Крашевського. Вона фігурувала і у його ранішій збірці "Літературних, фантастичних та історичних подорожей" (1838). Тут відчутно дало про себе знати (як і у Погорельського) захоплення творами німецьких романтиків: Ернста-Теодора-Амадея Гофмана і Жана-Поля Рихтера. Крашевський там, пишучи нібито про повсякденність, намагається виписати характери незвичайні, цільні, одержимі (в чомусь навіть божевільні); боротьбу пристрастей, емоційну насиченість – тобто протиставлення всього цього "сірій буденності".

О.В. Ліпатов твердить [3; 389]: "Вже у "Великому світі маленького міста" присутня романтична умовність окремих сцен (танок речей). Надалі подібна фантастичність та породжених цією темнотою; родинного і громадського деспотизму й жорстокості, які знову ж таки пояснюються віковою відсталістю і злиднями" [4; 312]. Цікаво, також (на це звернула увагу Ю.Л.Булаховська), що Михайло Старицький, переробляючи досить довільно для українського театру оповідання "Зимовий вечір" Елізи Ожешко й повість Ю.-І. Крашевського "Хата за селом", центральною трагічною постаттю (другого) робить саме молоду красуню-циганку Азу (п'єса Старицького так і називається "Циганка Аза") – персонаж у Крашевського – другорядний.

Для повноти показу "місцевої екзотики" в розрізі подій фантастичних, в усякому разі незвичайних, Антін Погорельський теж у повісті реалістично-побутовій "Монастырка", до показу конфліктів соціальних вдаючись не дуже (просто до показу "добра" і "зла" у середовищі українського провінційного дворянства його часів – тобто першої половини ХІХ-го століття), – на "сюжетну сцену" твору виводить саме циган, які (а не хтось інший) допомагають "мандрівникам"-поміщикам вибратися

з нічного лісу, де вони "загрозливо" заблукали, а знедолений сироті-дворянці Анюті (Галі) вирватися з фінансової пастки її формального опікуна з його жорстоко-хижою й цинічною родиною.

Список використаних джерел та літератури

1. Булаховська Ю. До проблеми сприйняття в Україні польської художньої прози XIX-го століття (Юзеф Крашевський, Генрик Сенкевич) // Романтизм. Між Україною та Польщею (збірник наукових праць з серії "Полоністичні студії). – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003.
2. Гринів І. Монографія про Ю.Крашевського // Українське слов'янознавство. – вип. 11, 1975.
3. История польской литературы. – Т.1., М., 1968.
4. Кирчіва Р. Юзеф Крашевський і Україна // Радянське літературознавство, 1968 – № 8.
5. Крашевський Ю.І. Хата за селом. – К., 1967.
6. Шевченківський словник. – Т.1. – 1976.

N. Petryczenko. Fantastyka w twórczości Józefa-Ignacia Kraszewskiego (na materiale utworów ukraińskich).

W artykule przedstawiona jest twórczość słynnego pisarza Józefa-Ignacia Kraszewskiego, zwłaszcza jego "szczegóły ukraińskie", gdzie on barwnie opisuje życie ukraińskiej wioski oraz los tragiczny niektórych narodowości.

Nadia Petrychenko. Fantasy in Yu.I. Krashevsky's Works (on the materials of Ukrainian works).

The article highlights the creative work of a well-known Polish writer of XIX century Yuzef-Ignatia Krashevsky especially its "Ukrainian direction" where he vividly describes Ukrainian rural life as well as the tragic lot of certain peoples.